

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XIII

NeŖir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XIII

İstanbul - 1993

KASTAMONU SANCAĞI VE NAHİYELERİNDE ŞERİK [-HANE] REAYA*

Kemal Çiçek

Bugüne kadar tahrir defterlerinde bölgesel terimlerin kullanılışı ve bunların tahrir defterlerinin değerlendirilmesi sırasında ortaya çıkardığı zorluklar hakkında çeşitli çalışmalar ve yorumlar yapılmıştır. Ne var ki, Kastamonu sancağına ait özellikle 1487 tarihli 23m nolu tahrir defteri ve bunu izleyen 16. yüzyılda derlenmiş defterlerde görülen *şerik* ve *şerik-hane* terimleri veya bu şekilde kayıtlı reayanın ne ifade ettiği üzerinde hiç durulmamış ve hatta böyle bir kelime ve reyanın varlığına bile değinilmemiştir. Bu oldukça ilginç bir durumdur, çünkü hem TT 23m ve hem de bölgeye ait diğer tahrir defterleri değişik nedenlerle bazı meşhur defter üzerinde çalışanlar tarafından defalarca kullanılmıştır.

Halbuki bu ve benzeri terimlerin açıklanması *tahrir* çalışmalarında esas alınması gereken önemli konulardır. Çünkü, biz bu terimlerin manasını veya bu şekilde gösterilen raiyetin statülerini tesbit etmeden ne bölgenin *nüfusunu ne de ekonomisini tam anlamıyla çalışabiliriz*. Özellikle şerik hanelerin oldukça fazla olarak görüldüğü Kastamonu ve Sinop gibi yerlerde şerik reyanın statüsü ve bunların normal hane olarak yazılanlara oranı tesbit edilmeden nüfus hesaplamalarına gitmek oldukça sakıncalı ve yanlış sonuçlar

* Bu makale benim basılmamış "*Tahrir Defterleri as a source for History*" başlıklı M. Phil. tezimde kısaca işlenen şerik reaya konusunun genişletilmiş şeklidir. Burada bilhassa Sn. Hocam Prof. Dr. M.O.H. Ursinus'a gerek makalenin yazılması için destek ve teşvikleri ve gerekse yaptığı olumlu eleştiriler için şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca makaleyi yazma aşamasında okuyarak faydalı önerilerde bulunan hocam Dr. J. Strauss ve meslekdaşlarım M.A. Yalçinkaya ile Fatma Acun'a ve arşivde sorularına usanmadan cevap veren Sn. Prof. Dr. Nejat Göyünç'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

verecektir. Ayrıca şerik reyanın hukuki ve mali statüsü bilinmeden bu tür reyanın ne kadar vergi verdiği ve hangi şartlarda vergilendirildiğini söylemek de mümkün değildir.

İşte bu makalede, öncelikle "şerik" ve "şerik-hane" terimlerinin Kastamonu (Candar) sancağına ait defterlerde hangi şekillerde bulunduğunu tesbit edecek, daha sonra da "şerik" veya "şerik-hane" olarak kaydı yapılan raiyyetin bölgeye dağılımı ile hukuki statülerini incelemeye çalışacağız.

Şerik nedir?

Şerik, Arapça bir kelime olup Türkçe'de "ortak" anlamına gelmektedir.⁽¹⁾ Kelimenin muhtelif hukuki ve ticari anlamları olmakla beraber biz bilhassa ortak manası üzerinde duracağız.

Ancak burada bir nokta dikkati çekmektedir: *şerik* ve *şerik-hane* şeklinde kayıt edilen raiyet pek bilinmemekle beraber "*ortak*" ve "*ortakçı*" olarak bilinen reaya *Ö.L. Barkan ve İ. Beldiceanu* tarafından incelenmiştir.

Bu benzerlikten hareketle şerik reaya ile ortakçı reayayı karşılaştırarak tartışmak yerinde olur kanısındayız. Üstelik elimizdeki tahrir defterlerinde şerik reaya ile ilgili bazı açıklamalar bizi bu noktayı iyice tetkik etmeğe sevk etmektedir. Öyleyse önce Kastamonu'ya ait defterlerde şerik ile ilgili kayıtları gözden geçirmek ve sonra da diğer bölgelerdeki benzeri reaya kayıtları ile karşılaştırmak en mâkul yol gibi gözükmektedir.

Kastamonu sancağına ait defterler incelendiğinde ilk göze çarpan şerik kelimesinin Osmanlı devletinde köylülerin statülerini belirleyen bildiğimiz çift, nim-çift, bennak, caba vs. gibi kategoriler arasında bazı köylülerin statülerini belirlemek için kullanılan bir terim olduğudur. Şerik kelimesi Kastamonu sancağına ait ilk tahrir defteri olarak tesbit ettiğimiz TT 23m nolu defterde iki şekilde kullanılmıştır: *şerik* ve *şerik hane* ⁽³⁾ Ancak defterin başında yer alan fihristte sadece Şerik olarak görülmektedir ki bu bize her iki kelimenin de eş anlamlı kullanıldığını göstermektedir. ⁽⁴⁾ Bu yargımızı teyid edecek diğer bir delil de şudur: Tablolarda da görüldüğü gibi hiç bir köyde şerik ve şerik-hane

(1) Redhouse *Yeni Türkçe İngilizce Sözlük*, İstanbul 1981.

(2) Ortakçı ve ortak raiyet hakkında bkz. Ö.L. Barkan, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I: Kulluklar ve Ortakçı Kullar" IFM 1/1-2 ve 4. (1939, 1940, 1941), ss. 29-74; 14-44; 448-456. Bundan sonra kısaca: *Barkan, Kulluklar*. Daha öz bilgi için bkz. Beldiceanu-Steinherr, I., "XV. ve XVI. Asırda Anadolu'da Ortakçılar", *Türk Tarih Kongresi - Bildiriler II* (Ankara 1981), ss. 1321-26; Kısaca: Beldiceanu, *Ortakçılar*. Bu bildirinin dipnotlarla Fransızca tercümesi için bkz. "*Les Laboureurs Associes en Anatolia (XV. XVI. siècles) dans L'Empire Ottoman*", (CHESEO Paris 1983), ss. 93-104. Kısaca, Beldiceanu, *Laboureurs*.

(3) Kastamonu Sancağının tesbit edebildiğimiz kadarıyla mevcut ilk tahrir defteri budur. İstanbul'da Başbakanlık Arşivi (BA) Tapu Tahrir defterleri kataloğunda şöyle tanımlanmaktadır: 23m, 982 h/1486; Nevi: Maliye-Evkaf. Hülâsa: Vilâyet-i (Kastamonu)'nun Kozyaka, Göl, Devrakani, Sahil Kinyolu, Küre ve İnebolu ve sair nahiyelerinde bulunan ve Kastamonu ve Sinop ve Kal'aları mustahfizlarına aid olan timarları ve evkafı havi mufassal tahrir defteri. Bundan böyle kısaca: TT23m.

(4) TT23m, ss. 1-2.

ayni zamanda bulunmamaktadır.

Ne yazık ki, ne şerik kelimesini bir çırpıda açıklayabilecek ipucu, ne de bu tür kaydı yapılan reayanın statüsüne açıklık getirebilecek kayıtlara elimizdeki defterlerde rastlanmamaktadır. Bu delil yokluğunda önemli sayılabilecek bir iki derkenara ise ilk defa TT 23m'nin 646. sayfasında Depedelük [Tepedelik] köyünün tahririnde rastlıyoruz. Bu köyün kaydı şu şekildedir:

Karye-i Depedelük

hane	6
mücerred.....	3
şerik	3
nim-çift.....	2
çift.....	1

Hasıl: berây-i vakf 30 berây-i timar 554

Köyün bu kayıtları yanına ise kâtip şu kaydı düşmüştür. "*şeriklerin hâsılı'öşürlerinden gayrı timar edile münasifâ olunur öşürleri vakfa mahsustur.*"

Yine konumuzla ilgili bir diğer derkenara TT 23'nin 405. sayfasında rastlıyoruz. "*mezküreyn Yudris ve Ersak hükm-i sultanı ile şeriklikten halas oldular.*" Maalesef yukarıdaki kayıt gibi bu da açık değildir, mesela adı geçen zimmiler şeriklikten halas olduktan sonra statülerinde ne gibi değişiklikler olduğunu metinden anlamak mümkün olamamaktadır.

Şerik kelimesi ile ilgili olabilecek diğer bir kayıt ise Kastamonu'nun TT 456 nolu defterinin 16. sayfasında bir kişinin ismi altına düşülmüştür.⁽⁵⁾ Bu kayıta "*bağını ortaklığa virüb hasılın virür*" denilmektedir. Ancak burada raiyetin ismi altında şerik kaydının yer almaması bu notun pek şeriklikle ilgili olmadığını düşündürmektedir. Buna rağmen buradaki ortaklık ile şerik kelimesi ortakçılar diye bilinen reaya ile elimizdeki şerik reaya hakkındaki bilgilerin karşılaştırılmasının zaruretini bir defa daha ortaya koymaktadır.

Şerik reayanın defterlerde kayıt ediliş şekilleri de konuya açıklık getirecek kadar bâriz değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi şerik köylünün statüsünü belirleyen diğer kategorilerle aynı şekilde yazılmıştır. Mesela TT 23m de Sinop kazasında şerik, hane, mücerred, çeltükçü kategorileri ile beraber yazılmıştır.⁽⁶⁾ Yine gerek yukarıda naklettiğimiz kayıtlar gerekse defterdeki şeriklere ait kayıtlardan şerikin belli bir miktarda toprak sahibi köylü olabileceği gibi topraksız köylü de olabileceği anlaşılmaktadır. Yine defterlerde "*zemin-i şerik*" kaydına rastlanması ilk ihtimali güçlendiriyor.

(5) BA'nde muhafaza edilen bu defter katalogda şu şekilde kayıtlıdır: 456- tarihsiz (Kanuni), Evkaf, Hülâsa: Kastamonu Livasının Kastamonu, Taşköprü, Daday, Sinop, Araç, Boyabab, Duragan, Göl, Devrekâni, Ayandon, Hoşalay, Küre nahiyeleri kurasında bulunan evkafı hâvi.

(6) TT23m'de Sinop 335-501. sayfalarda kayıtlıdır.

Ancak bu nokta belirtildikten sonra akla şu soru gelebilir. Niçin Kastamonu'nun TT 23m, TT 438⁽⁷⁾, TT 327⁽⁸⁾, TT 456 nolu defterlerinde şeriklerin ellerindeki toprak miktarı hiç belirtilmemiştir? Halbuki 1582 tarihli TK 200 nolu Kastamonu mufassal defterinde "*maa şüreka*" kaydı yer alan bazı isimlerin altına "şerik-nim" şeklinde kayıtlar düşülmüştür.⁽⁹⁾ Ancak hemen belirtmeliyiz ki bu kayıtlar sayıca az olduğu gibi 1578'de Çankırı'daki uygulama ile paralellik göstermektedir.⁽¹⁰⁾ Bu ilişkiyi biraz sonra daha detaylı olarak tartışmak üzere şimdilik tekrar Kastamonu tahrir defterlerinde şerik ile ilgili kayıtları incelemeye devam edelim. Şerik kayıtlı köyler incelendiğinde bazı köylerde şeriklerin toplam hane içinde gösterildiklerini bazen de aksine hareket edildiğini görüyoruz ki bu nüfus tahminleri üzerinde çalışanların üzerinde durması gereken önemli bir meseledir. Bu konu ile ilgili defterlerden sayısız örnekler vermek mümkündür: örneğin, TT 23m s. 353'de kayıtlı Harbîdâr köyünde toplamda sadece 2 zimmi kayıtlıdır. Halbuki, köyde "şerik-hane" kayıtlı 31 kişi de zimmi ismi taşımaktadır. Yine TT 23m s. 545-6'da yazılı Salihli ve Gönen köylerinde şerikler toplam hane içinde gösterilmemiştir. S. 556'da Güğercinlik köyünde de şerikler toplam hane içine dahil edilmemiştir. Buna karşılık s. 561'deki Kayı köyündeki 3 şerik toplam hane içinde sayılmıştır. Bu durum aklımıza şöyle bir soru getirebilir: Şerik hangi kategoriye alınmalıdır veya şerik hane olarak kabul edilmeli midir? Bizce defterin fihristinde de şerikler ayrı hane toplamı içinde gösterildiğine göre defterde toplama dahil edilen şerikler bizi yanıltmamalı ve bunlar ayrıca hesaplanmalıdır. Kâtiplerin tahrir sırasında yaptığı bu tür hatalar hepimizin malumudur.

Şerik reaya hakkında diğer bir önemli sorun da bir köydeki şerik reaya durumunun bir sonraki defterlerde takip edilmesinin güçlüğüdür. Mesela Akdoğan⁽¹¹⁾ köyünde TT 23m'ye göre 12 hane şerik, 2 zimmi ve bir bağ kayıtlı olduğu halde bir muhasebe icmalı olan TT 438'de 15 hane, 1 mücerred kayıtlıdır⁽¹²⁾ Bundan başka bu köyde 28 neferan kayıtlı olup 16 rakamı sadece şerik haneleri göstermektedir. Bir örnek de *Saruçimen köyü* olabilir. Bu köyde karşılaştırmalı durum şöyledir:

(7) Bu defter Anadolu vilayetine ait hacimli bir muhasebe icmalidir. Katalogda Maliye-Evkaf diye vasıflandırılmış olup, tarihsiz olduğu belirtilmiştir. Ancak S. Faroqhi defterin muhtemelen 1536'dan önceye tarihlendirilebileceğini iddia etmektedir. (s.49), bkz. "*Taxation and Urban Activities in 16. century Anatolia*", International Journal of Turkish Studies, 1/1 (1979-80), s. 39-54.

(8) TT327 (BA). 968 h./1560 tarihli bu defterde Maliye-evkaf nevinden mufassal bir defter olup katalogda: Kastamonu, Boyabad, Sinop, Toragan kurasının ve Boyabad, Taşköprü yörüklerinin nüfus ve hasılatını ve timarlarını ve evkafını mübeyyin mufassal tahrir defteri.

(9) TK 200 Ankara Tapu Kadastro Arşivi, Kuyud-i Kadime arşivinde muhafaza edilmektedir.

(10) Çalışmamızda Çankırı'ya ait TK 81 nolu mufassal defteri kullandık. Bu defterin kanunnamesi Ö.L. Barkan tarafından yayınlanmıştır. Bkz. "*XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*." Vol. 1. Kanunlar, İÜ yayınlarından Edebiyat Fak. Türiyat Enstitüsü Neşriyatı (İstanbul 1943), Kısaca: **Barkan Kanunlar**.

(11) TT23m. s. 350.

(12) TT438, s.

	TT 23M (s. 662)	TT 438 (S. 620)	TT 327(s. 372)	TK200
	(1486/87)	(1536?)	(1560)	(1582)
hane	16	32	3	48
mücerred	1	10	2	43
şerik	8	--	--	5*
caba	--	--	--	35
çeltükçü	3	3	--	--
nim-çift	5	--	1	11
çift	12	--	2	--
bennak	--	--	--	--
ama	1	--	--	1
asiyab	--	--	1	--

* Şerik, hane toplamı içindedir, ancak hane toplamı yanlış verilmiştir.

Bu örnekler makalenin sonunda verdiğimiz tablolar incelenerek çoğaltılabilir: Ancak biz şimdi bir kaç örnek de şerik reayanın mâli statüsünü tesbit etmek için verelim. Örneğin Ağaç Eri (veya Armi?) köyünde *şerik hane* olarak kaydedilen 7 zimminin ödediği vergiler arasında ispençe görülüyor⁽¹³⁾ Buna mukabil Köprü köyünün 20 şerik ve 7 zimmi (-ki buradaki 7 zimmi mücerred (*mim* dir) reyası 175 akçe ispençe öder görünmektedir.⁽¹⁴⁾

Yine 14 şerik hane ve 7 zimmi (aslında buradaki şerik haneler de zimmidir) kayıtlı Şehabeddin köyünde 175 akçe ispençe kayıtlıdır.⁽¹⁵⁾ Zeynonlu köyünde de durum bundan farklı değildir.⁽¹⁶⁾ Bütün bunlar bize *şerik* veya *şerik hane* kayıtlı reayanın ispençe ödemediğini göstermektedir. Ne var ki, mesela Çubuk köyünde bir şerik hane 25 akçe ile kayıtlıdır.⁽¹⁷⁾ Halbuki defterin hiç bir yerinde şeriklerin ispençeden muaf olduklarına dair bir kayıt yoktur. Sonuç olarak genelde zimmilerin hane başına 25 akçe ispençe ödedikleri ancak bundan şeriklerin muaf oldukları söylenebilir. Anlaşıldığı kadarıyla

(13) TT23m, s. 353.

(14) TT23m, s. 353-54.

(15) TT 23m, s. 353.

(16) TT23m, s. 354.

(17) aTT23M, S. 414.

şerik reayadan zimmi olanlar ispençe ödememekte müslüman olanlar ise çift resmi ve ellerindeki toprağın miktarına göre, mesela *bennak* resmi ödememektedirler. Ancak kayıtlar bu konuda da çelişkilerle doludur. Ancak buna tezat teşkil eden örnekler de yok değil ama bunların toplama hatasından vs. kaynaklanmış istisnai durumlar olduğu kabul edilebilir.⁽¹⁸⁾

Yine diğer bir sonuç da şeriklerin ödediği vergi ve miktar defterlerde verilmemiştir. Yukarıdaki örnekler bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca TT 327'de şeriklerin sayısı bazı köylerde normal hane sayısına yaklaştığı halde *kâtib* tarafından nazarı dikkate alınmamışlardır.⁽¹⁹⁾ Bu da 1487'deki durumun 1560'lara kadar devam ettiğini gösteriyor. 1582 (990 h.)'den itibaren ise durum değişmekte şerik yazılan kimseler nim-çift vs. gibi toprak miktarları ile yazıldıkları takdirde vergi ödemektedirler. Mesela TT 200, s. 69'daki Kayı köyünde bir *nim- maa şüreka* kayıtlı kişi ile *nim* kayıtlı olup beha-i Hasan ve Mustafa adlı iki şerikin isimleri altında 57 akçe [sicil] yazılıdır. Ancak TT 200'de şerik ve maa şüreka kayıtlı hanelerin toplam hane sayısı içine dahil edildiklerini söylemeliyiz.⁽²⁰⁾ Bu durum iki muhtemel soruyu gündeme getirmektedir: 1) 1580'lerde şeriklerin statülerinde bir değişiklik mi yapılmıştır? 2). Yoksa TT 200'deki uygulama 1578'de Kastamonu'dan önce tahriri yapılan Çankırı vilayetindeki uygulamanın taklidi midir?

Bu sorulara cevap verebilmek için bölgenin diğer defterlerinde şerik kayıtlılarına bakarak elimizdeki Kastamonu defterlerindeki şeriklere de bir açıklama getirebilir. Bu amaçla 1578'e kadar Kastamonu sancağı ile beraber tahriri yapılan ve Kastamonu defterlerinin aksine kanunnamesi de olan Çankırı mufassal defterine baktığımızda bu defterde kayıtlı şerik reaya hakkında bir maddeye rastlıyoruz. Bu önemli maddeyi aynen nakletmekte fayda vardır.

"Mukaddema vilâyet-i mezbure muharrirleri bütün çift ve nim-çift yere mutasarrıf reayanın hin-i tahrirde tasarruflarında bulunan yerlerin kanun üzere kendi üzerlerine kayıt eylemeyüb bennak resmi ziyade olmağa sa'i oldukları sebeble bütün çift yere iki nefer kimesne müşterek olsa bütün çifti bir raiyet üzerine kayd eyleyüb nısfına mutasarrıf olanı caba bennak kayd iderlermiş Mutasarrıfların biri fevt olup hissese oğullarına muntekil olmak ve oğlu kalmayanların yeri tapu ile ahara virilmek sebeble ol çiftlik parelenü parelenü üç dört belki beş altı ata evladı ellerine düşüb herbiri müşterek tasarruf itdikleri yerin hisselerine göre

(18) Mesela, bkz: s. 392'de bir köyde 3 şerik ve sadece bir zimmi olduğu halde 100 akçe ispençe yazılmıştır. Şerikler TT327 ve TT456'ya göre de ispençe ödememektedirler. Kâtip hataları ile ilgili olarak şu örnekler verilebilir. Zeynonlu köyünde 9 hane şerik, 2 mücerred, 1 bennak ve 2 caba yazılı olduğu halde bennak resmine rastlanmamıştır. Bir sonraki sayfada (s. 355) Karye-i Karim'de ise 1 bennak için 18 akçe kayıtlıdır., bu köyde kâtibin toplaması da yanlıştr. Yine TT23m, s. 35'de Afşar, s. 43'de Karasulu, s. 86'da Almayakası ve s. 89'da ki Kayı köyünde şerikler hane toplamına dahildir.

(19) TT327, s.727.

(20) Bkz. s. 152'de Karapınar, s. 157'de Sami?, s. 189'da Arafat ve s. 214'de uyruk? köyleri bu şekilde kayıt edilmiştir, örnekler daha da çoğaltılabilir.

resmi çiftlerin eda eylediklerinden sonra karındaşı olmayanlar her ferd başka başka caba bennak resimlerin dahi sipahilerine eda ederlermiş.

Bu def'a tahrir-i cedidde vech-i meşruh üzere parelenmiş çiftliği mutasarrıf bulunanlar kaç nefer ise ihzar olunub ol karyenin mu'temedleri kavilleri ile şerikleri tayin olunub nısf-ı çift şerikleri ile bir raiyet üzerine ve nısfı aharı dahi sair müşterekleri ile bir raiyet üzerine dahi kayd olunub tashih ve temyiz kılınmıştır Şöyleki reaya birbirine yardım ve takviyet için hin i tahrirde kendi hazır olmayan raiyetin şirketle tasarrufunda olan yerin ahar raiyet üzerine müstakil yazdurub şeriki olduğun izhar itmemek sebebiyle bir raiyetin yeri ahar raiyet üzerine müstakil yazulmak yahud ol raiyet hazır olub *ma'süreka* kaydı sehven yazılmayub kalmak vakı oldise defter-i sultanide müstakil yer benim üzerime yazılmıştır *ma'a şüreka* kayd olunmamıştır deyu şerikinin tasarrufuna te'addi etmek isteyenleri hakim ül-vakt olanlar men' ve def idüb temessük ve tasarrufu mu'cebince kemakân yerin sahibine zabt ve tasaruf itdüreler Mücerred defterde benim üzerime kayd olmuştur didikleri kavil mesmu'olmaya".⁽²¹⁾

Bu kanunname maddesinde şerik olarak kaydedilen *reaya* hakkındaki bilgileri şöylece özetlemek mümkündür.

1). 1578 yılına gelinceye kadar Çankırı'da bir çift miktarı araziye ortak işleyen iki kişiden birisi çift diğeri ise topraksız köylü statüsünde *caba-bennak* kayd olunmuştur.

2). Şeriklerin aslında müşterek tasarruf ettikleri bu araziler gerek babadan oğula geçebilmekte gerekse başka reayaya devredilebilmektedir. Bu sebeble zamanla bu çift miktarı araziler çok fazla bölünmekte ama köylüler çift resmi ve caba-bennak resimlerini sipahiye ödemeye devam ettikleri için zarara uğramaktadırlar.

3). Bu kanunname ile bu uygulama terk olunmuş ve bir çift araziye ortak işleyen iki kişi ayrı ayrı şerik olarak yazılmağa başlanmıştır. Bu yapılırken köylünün desteği alınmış ve müşterek arazi tasarruf edenler *ma'a şüreka* kaydı düşülerek birbirlerinin hisselerine tecavüz etmeleri önlenmiştir.

Ne var ki, 1578 yılından sonraki bu uygulama da çelişkilerle doludur. Öncelikle, kanunnameden anladığımızı göre, 1578 yılından önce Çankırı'da bir çift araziye müşterek tasarruf edenlerden bir taraf çift diğeri caba bennak kayd olunmuştur. Bu uygulamanın pratikte de böyle olduğu tetkiklerimiz sonucu ispatlanmıştır, çünkü Kastamonu defterlerinde yer almasına rağmen 1578'den evvel Çankırı'ya ait kayıtlarda şerik kayıtlı reayaya rastlanamamıştır.⁽²²⁾ İkinci olarak, 1578'de Çankırı'da başlatılan ve bir ihtimal 1582 tahri-

(21) Bkz. Barkan, Kanunlar, s. 37-8. Kengiri Kanunnamesinin tam metni s. 35-39'da yer almaktadır.
(22) Gerçekten bu çok ilginç ve sevindiricidir. Kengiri (Çankırı) 1578'e kadar Kastamonu ile beraber TT23m, TT438 ve TT327'de bulunmasına rağmen hiç şerik kaydı ihtiva etmemektedir, ki bu kanunname de yazılanı doğrular niteliktedir.

rinde Kastamonu'da da tatbik edilen bu uygulama şerik reayanın statüsünü tam anlamıyla açıklamamaktadır. Çünkü söz konusu kanunnameye eski uygulama bilindiği halde yeni tahrirde şerik yazılanların ne kadar vergi ödeyecekleri belirtilmemiştir. Üstelik miras alınan hisseler sebebiyle bir çift araziye birden fazla şerikin tasarruf edebileceği ima edilmektedir. Öyleyse şimdi biz şerik reayanın elindeki toprak miktarını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki Çankırı'nın TK81 nolu defterinde Kastamonu defterinin aksine sık sık "*nim-şerik*" şeklinde kayıtlar düşülmüştür. Bu da bir çift miktarı yerin en az iki ortak arasında *nim nim* olarak paylaşılır yazıldığını gösteriyor.

O halde bu aşamada Barkan'ın yayınladığı kanunnamedeki şerik tanımının ışığında Kastamonu'nun elimizdeki son defteri olan TK 200'deki uygulamaya bir göz atalım. Bir kere hemen ifade etmeliyiz ki Kastamonu'ya ait ilk defterlerin hiç birinde *şüreka* kaydına rastlanmıyor. Sadece 1582 tarihli TK 200'de iki kelime (şerik ile *şüreka*) eş anlamlı kullanılmıştır ki bunun Çankırı'daki uygulamaya paralel olduğu belirtilebilir. Bundan başka TK 200'de şerik (ve daha çok *şüreka maa birader*) şeklinde yazılanlar genel hane toplamı içine dahil edilmişlerdir. Yani şerik diye ayrı bir kategori yoktur. Mesela s. 69'da Karye-i Kırık'ta 1 şerik ve bir zemin-i şerik kaydedilmiş olup, sadece ilki toplam haneye dahil edilmiştir. Ayrıca s. 69'da Taşköprü'nün Kayı köyünde 1 *nim* miktarı arazi tasarruf eden reayanın ismi altına "*maa şüreka*" kaydı düşülmüştür. Diğer *nim*'in altına ise "Beha-i Hasan ve Mustafa" diye bir kayıt düşülmüş, toplamda da *nim* kayıtlılar için 57 akçe yazılmıştır. 16. yüzyıl boyunca şerik reayanın en çok bulunduğu kaza olan Sinop'ta önceki defterlerin aksine TT 200'de şerik kayıtlı reaya olmakla beraber ayrı bir kategoride toplanmıyor. Burada şerik olarak yazılan reaya Taşköprü'de olduğu gibi normal hane içinde toplanmıştır. Mesela, 4 şerik kayıtlı Karapınar köyü (s. 152) ile 3 şerik kayıtlı Sami köyünde uygulama bu şekildedir. Ayrıca bu son bahsedilen köydeki şeriklerin birinin yanında *maa biradereyn* şeklinde bir kayıt vardır.⁽²³⁾

Bu örneklerle bakılarak Kastamonu'nun (TK 200) bu defterinde TK 81 Çankırı kanunnamesine mutabık bir kayıt yapıldığı ancak daha önceki TT 23m ve TT 327'den ayrı bir uygulamanın olduğu anlaşılıyor. Ancak TK 81'deki uygulama ile TK 200 karşılaştırıldığında çok ilginç bir durum ortaya çıkıyor. Bu defterin tümünü inceleme fırsatımız olmamakla beraber örnekleme sistemi ile seçtiğimiz sayfalarda -eğer inanılmaz bir tesadüf olmadıysa- şu sonuç ortaya çıkmaktadır: TK 81'de isimlerin altına istisnasız ya "*maa şü-*

(23) Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela, bkz. s. 214 Karye-i Uyrak, 1 hane, 5 mücerred, (4 hane şerik yazılı hane toplamı içinde) ve 5 zemin-i şerik şeriklerin sadece birinde "*maa birader*" kaydı vardır. Ayrıca bkz. s. 215 Ayuk Köyü, s. 215 Yurban Karyesi vs. Beldiceanu, *Laboueurs* s. 97. dipnot no. 28'de Ankara Maliyeden Müdevver (MM 9) defterde "*nim-ortağ*" şeklinde kayıtlı kişiler bulunduğunu belirtmiştir.

reka" ya da "*behâ pedereş*" kaydı düşülmüştür.⁽²⁴⁾ Yine ilginçtir ki bu şekilde yazılanlar genellikle ellerindeki toprak miktarıyla (çoğunlukla *nim*-ya da *caba* yazılmışlar fakat *maa* şüreka değil de ellerindeki toprağın miktarına göre hasılda ya *nim* yahud da *caba* toplamı içinde gösterilmişlerdir. Bu durum bize kanunname maddesindeki belirsizliğin tersine *maa şüreka* kayıtlı reyanın açıkça vergi verdiğini ve bu verginin de tasarruf edilen toprak miktarına göre çift veya bennak resmi olabileceğini gösteriyor. Demek ki TK 81 ile TK 200 defterlerinde aynı uygulama vardır ve statüde raiyet olduğunu daha sabit delillerle göstermemiz gerekmektedir. Elimizdeki ilk defter bu bakımdan hiç de fakir değildir.

Şöyleki TT 23m'de kayıtlı Depedelük köyündeki kayıta adı geçen arazinin iki kişi tarafından ekildiğine dair bir delil yoktur. Hatta "şeriklerin hasılı... vs."den bu notun sadece köydeki şerik statüsündeki raiyet için değil de diğer köylerdeki şerikler ve bir grup için de geçerli olabileceği sonucuna varılabilir. Ayrıca burada şeriklerin hasılı öşürleri çıkarıldıktan sonra ikiye bölünüp bir kısmı timar telakki edilmekte kalan ise öşür olarak vakfa gitmektedir. Bu durumda şerik ne almaktadır? Yani şeriklerin sadece ırgat olabileceği düşünülemez mi?

Burada aklımıza hemen Beldiceanu ve Barkan'ın üzerinde çalıştıkları ortakçı raiyet gelmektedir. Bizi bu şekilde düşünmeğe sevk eden diğer bir delil de daha önce not ettiğimiz Poladlar köyündeki iki zimmi ile ilgili derkenardır. Sözünü ettiğimiz "Ersak v. Yudris ve Yudris v. Kiryari hükm-i Sultani ile şeriklikten halas oldular" şeklindeki not birkaç şekilde açıklanabilir. Bir raiyet şeriklikten nasıl kurtulabilir yani halas olabilirdi? Anlaşıldığına göre bu "hükm-i Sultani ile" olabiliyordu ama niçin toprağı müşterek tasarruf etmek zorunda kalan iki köylü veya kardeş böyle bir izne ihtiyaç duysun? Eğer ikinci soru hiç sorulmasa idi birinci soru şöyle cevaplanabilirdi: Eğer bir şerik diğer bir şeriğın hissesini tasarruf hakkını da elde ederse şeriklikten kurtulabilir, çünkü en azından çift miktarı araziye tasarruf edecek ve bu şekilde şeriksiz kayıt edilecekti. Nitekim, Çankırı kanunnamesinden de anlıyoruz ki köylüler zaman zaman diğer şeriğın hissesini gizlemek kaydıyla ortağının hakkını gasp etmeğe çalışabiliyordu ve bunu önlemek amacı ile muhtemelen köylülerin yardımıyla şerikler ihzar ve bu tür kişilerin şerikleriyle yazılmasına itina gösteriliyordu.

Görüldüğü gibi birinci sorunun cevabı derkenardaki "hükm-i Sultani ile şeriklikten halas oldular" ifadesine tam açıklık getirememektedir. Bu da bizi "şerikler köle olabilir mi? sorusunu sormaya zorluyor. "Halas olmak" bir şeyden, bir durumdan kurtarılmak şeklinde açıklanabilir. O halde, bu deyim kölelikten kurtulmak "azad edilmek" anlamına gelebilir mi? Bu soruyu elimizdeki delillerin azlığı göz önüne alınırca tatmin edici bir şekilde cevaplamak (24) "*Maa şüreka*" kayıtlarının çoğunluğu *nim* olmakla beraber çift veya bennak olarak kayıtlılara da sık sık rastlanmaktadır. Örneğin, s. 141, 152, 154.

imkânsızdır. Eğer "halas" olunduktan sonra adı geçen şeriklerin statülerinde meydana gelen değişiklikleri tesbit edebilirsek kısmen doğruya yakın bir tahmin yürütmek mümkün olabilecektir.

O halde cevap aranması gereken soru şudur: Adı geçen iki zimmi şeriklikten kurtulduktan sonra statülerinde herhangi bir değişiklik olmuş mudur? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkündür, zira Poladlar köyündeki notun yer aldığı karyenin sonuna baktığımızda bu iki zimminin şeriklerle değil zimnilerle beraber sayıldığını ve ispençe ödediklerini görüyoruz. Köyde 18 zimmi (14 şerik kayıtlı hane dahil) olduğu halde sadece 175 akçe ispençe görülüyor, ki bu 7 zimminin ödemesi gereken miktardır. Öyleyse bu iki zimmi ve mücerred ile diğer 4 zimmi hane ispençe ödemişler, şerik hane yazılanlar ise ödememişlerdir.

Sonuç olarak, yukarıdaki soruya kesin cevap vermek elimizdeki delillerle mümkün olamamaktadır. Ancak "şeriklikten halas olmak" kişilerin statülerinde önemli değişikliklere sebep olmakta ve bu tür kişiler şeriklik statüleri sona erdiğinde ispençe ödemeğe yükümlü olmaktadır. Bu da bizce şerik reayanın en azından bir kısmının hür olmayabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu meseleye şeriklerin hukuki statülerini incelerken tekrar değinmek üzere biz yine şerik - ortakçı raiyet denkleminde dönelim ve Beldiceanu ile Barkan'ın incelediği ortakçı raiyet ile şerik raiyet arasında bir ilişki olup olmadığını tetkik edelim. Ancak bu yapılmadan evvel şerik reayanın bölgemizde dağılışına dair bazı bilgilerin aktarılması faydalı olacaktır.

ŞERİKLERİN BÖLGEYE DAĞILIŞLARI

Elimizdeki 6 tahrir defterindeki kayıtlardan şerik olarak kaydı yapılan raiyetin sayısını ve buldukları yerleri tespit etmek mümkündür, ancak TT 23m hariç diğerlerini tamamen incelemediğimiz için şeriklerin normal hanelere oranını vermemiz bu aşamada imkânsızdır. Buna mukabil, TT 23m'nin baş tarafında yer alan fihristte diğer kategorilerle birlikte şeriklerin nahiyelerdeki toplamı da verilmiştir. Şeriklerin dağılışı göstermek için hazırladığımız tablolardan ve bu fihristen anlaşıldığına göre şerik raiyetin en çok bulunduğu nahiyeye Sinop'tur. Fihristte sayıları 457 olarak gösterilmektedir. Bu sayı toplam hane sayısının % 12.6'sına tekabül etmektedir. Bundan sonra Daday, Evlani (bugünkü Eflani), Azdavay, Ayafni nahiyeleri toplam 179 şerik ile ikinci sırayı almaktadır. Buradaki şeriklerin toplam haneye oranı ise % 14.6'dır. Yine Devrekani, Sahil Kinyolu, Küre ve İnebolu civarında ise 99 şerik kayıtlı olup bunların toplam haneye oranı ise daha düşüktür. Kastamonu (Kozyaka dahil) da ise 56 şerik hane kayıtlı olup toplam haneye oranı % 12.5'dir. Buna mukabil Araç'da 26 (% 14.7) ve Göl nahiyesinde sadece 1 şerik vardır.⁽²⁵⁾ Bu oranları vermemizin sebebi ileride şerik hanelerin bölge-

(25) Bu rakamlar fihristen alınmıştır. Buna göre defterde toplam 900 şerik kayıtlıdır. Bkz. Fotokopi, TT23m, s. 1-2.

nin nüfusunun tesirinde ne kadar etkisi olabileceğini göstermek suretiyle demografik meselelere işaret etmektir. Çünkü şerik hanenin ne olduğunu bilmezsek bulduğumuz nüfus oranlarında en az % 12.5'lik bir sapma olacak demektir. Şeriği dikkate almamak ise çözüm değildir.⁽²⁶⁾

Defterin fihristinden dikkati çeken bir nokta da TT 23m de kayıtlı 12 nahiyeden Duragan ve Hoşalay nahiyeleri hariç hepsinde şerik reaya bulunmasıdır. Biz bu araştırmamızda en çok şerik raiyet ihtiva etmesiyle dikkatimizi Sinop üzerine yoğunlaştırdık. Buna diğer bir sebep de Sinop'un TT 23m den sonra en az 5 defa daha kayıtlı olmasıdır ki bu bize şeriklerin durumlarında meydana gelen değişiklikleri inceleme imkânı verebilir.

Görüldüğü gibi şerikler Kastamonu'nun iki nahiyesi hariç her yanına dağılmış olup bazı köylerde çok sayıda bulunmaktadır. Bu durumu diğer bölgelerdeki ortakçı diye bilinen raiyet ile karşılaştırmak için şimdi bir de Beldiceanu ve Barkan'ın bu raiyet hakkında yaptıkları çalışmaların sonuçlarını özetlemek faydalı olur kanaatindeyiz.

Anadolu'da Ortakçılar:

Gerek şerik kelimesinin Türkçe'de ortak manasına gelmesi gerekse defterlerden aktardığımız bazı notlardaki bilgilerin müşterek arazi tasarrufuna atıflarda bulunması bizi ortakçı reayayı da dikkate almaya sevk etti.

Ortakçı reaya veya ortakçılar hakkındaki ilk çalışmayı Barkan yapmıştır. ⁽²⁷⁾ Daha sonra konuyu daha öz olarak Beldiceanu ele almıştır. ⁽²⁸⁾ Bunlardan Barkan elindeki defterlere göre ortakçıları:

a) Ortakçı kullar; b) Ortakçılar olmak üzere iki sınıfa ayırmıştı. Birinci raiyetin bizim şeriklerle direk bir ilgisi görünmüyor, çünkü Barkan'a göre bunlar kanunnamelerde de izah edildiği gibi hukuken köle statüsünde, Osmanlıların ilk fetihleri ile ele geçirilen savaş esirlerinden bir kısmının aileleri ile birlikte gruplar halinde hassa çiftliklerinde ziraat işçisi olarak kullanılan esirlerdir. Barkan'ın açıkladığı şekliyle, hukuki durumları, deftere kayıt şekilleri vs. açısından bölgemizdeki şerik reayanın bu sınıfa dahil edilemeyeceği açıktır.

Diğer grup ortakçılar ise kökenleri ve hukuki statüleri bakımından "ortakçı kullar"dan tamamıyla ayrı bir gruptur. Beldiceanu'ya göre bunlar bir çok durumda ziraat yapmak için arazisi olmayan ve tapu resmi ödemeyecek kadar fakir olan çiftçilerdir. Ona göre, "Ortakçılar" işledikleri toprakların sta-

(26) S. Faroqhi, 16. yüzyılda liman kasabalarında vergi veren nüfusu göstermek için hazırladığı tabloda Sinop'un nüfusunu 772 olarak okumuştur, halbuki rakam 677 okunmalıdır. Ancak Faroqhi bu tablosunda veya kitabının herhangi bir yerinde şerik reayadan söz etmemektedir. Bkz. Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia (Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650)*, Cambridge University Press, 1984. Özellikle tablo için bkz. s. 310.

(27) Bkz. Barkan, *Kulluklar*.

(28) Bkz. Beldiceanu, *Ortakçılar*, s. 1321.

ülerine göre ya reaya toprağı üzerinde ya da timar erlerinin hassa çiftlikleri üzerinde veya Padişah haslarında ortaklık suretiyle çiftçilik yapan kimse-lerdi. Şu ana kadar yapılan çalışmalara göre, Beldiceanu ortakçılarının en çok İç ve Batı Anadolu'da, Karaman, İçel, Teke, Hamid, Hüdavendigâr, Bolu, Ankara, Kütahya, Saruhan ve Aydın bölgelerinde bulunduğunu, diğer bölgelerde böyle bir uygulama olmadığını söylemektedir. (29)

Profesör Beldiceanu bu kimseleri şöyle tanımlamaktadır: "Padişah haslarında çalışan çiftçilere *ortakçı* reaya toprağında ve sahib-i arzla işbirliği yapan çiftçilere *ortak* deniyordu. (30) Timar erlerinden hassa çiftliklerinde çalışanlara ekseriya ortak deniyorsa da çoğul halinde *ortakçı* kelimesi tercih ediliyordu."

Yine Barkan ve Beldiceanu'nun çalışmalarında gördüğümüz kadarıyla bu kimseler defterlerde reaya ile birlikte kaydediliyor ve bazen çalıştıkları toprağın miktarı da isimleri altında belirtiliyordu. Ortaklık şartları da anlaşmaya göre değişebiliyordu. Beldiceanu'ya göre bazen ortakçı tohumun yarısını ortaya köyüp, hasıdan tohum ve öşür çıkarıldıktan sonra ürün ikiye bölünebildiği gibi, tohumun ve çift aletlerinin toprak sahibi tarafından tedarik edildiği durumlarda ürünün bölüşülme oranı değişebiliyordu. Yine ona göre, bu tür raiyet genelde toplu halde yaşıyor (Aydın, Saruhan, Karaman ve İçel hassa çiftliklerinde olduğu gibi) 'avarız-ı divaniye ile beraber *çift* ve *resm-i ganem* 'den de mu'af oluyorlardı. (31) Yine her iki tarihçi de hür ve müslüman ortakçılarının çok az olduğunu ve bunların isimleri altına sadece *ortak* notunun yazılmasıyla diğer reayadan ayrıldıklarını belirtmektedirler.

Bu ortak notu üzerinde düşünmemiz gereken önemli bir konudur. Eğer hür ve müslüman ortakçılar bu şekilde diğerlerinden ayrılıyorlar idiyse, Kastamonu'daki şerik raiyet için de bu kayıt geçerli olabilir mi?

Bizce bu soruya cevap vermeden önce M.A. Cook'un **Population Pressure in Rural Anatolia** (32) adlı kitabında çalıştığı bölgelerde bulduğu ortak reaya hakkındaki bilgilere göz atılarak Beldiceanu'daki eksik bilgiler tamamlanmalıdır. Cook'un çalıştığı Hamid, Aydın ve Rum'da da ortak kayıtlı raiyete rastlanmaktadır. Ancak Rum (Tokat) da *şerik-i süvari* kaydı düşülmüştür ki Cook bunu ortak olarak mütalaa etmektedir. (33) Bizce bu ifade ilginçtir ve Kastamonu'daki şerik tabirinin ortak manasına geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Burada şunu belirtmeliyiz ki Cook ile Beldiceanu bir çok noktada birbirlerini tamamlamaktadırlar. İkisi de ortakçılarının elindeki toprak mik-

(29) aynı yer, 1321.

(30) aynı yer, 1321 ve Beldiceanu, *Laboueurs*, 93,94.

(31) aynı eser, s. 1322-23. Daha geniş bilgi için bkz. ve Beldiceanu, *Laboueurs* 99. "*Les ortağı étaient exempts des impôts extraordinaires ('avarız-ı divâniye) et ils ne payaient ni le droit de tenure (resm-i çift) ni le droit sur les moutons (resm-i qoyun).*"

(32) Bkz. M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972.

(33) Aynı eser, s. 97.

tarını kesinlikle söyleyebilecek bilgilere sahip olmamakla beraber (sadece Hamid ve Aydın'da toprak miktarı not edilmiştir) bunların babadan gelme ortakçı (ortak oğlu ortak) olduklarını kabul etmektedirler. Ayrıca Cook şeriklerin statülerinde meydana gelen değişikliklerle ilgili çok önemli bir not tesbit etmiştir. Bu notta "*ortaklık ref' olundu yirinin öşrün ve rüsumun vire*" denilmektedir. (34) Ancak Cook bunların dağınık halde yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Her iki tarihçinin işaret ettiği bir nokta da ortakçılığın II. Beyazid'den biraz önce başlayarak kaldırılışı ve I. Selim zamanında tamamen ortadan kaybolduğudur. Bundan hareketle ya Kastamonu'daki şeriklerin bu gruptan olmadığını ya da hukuki durumlarında bazı değişikliklerle bölgemizde 1580'lere kadar varlıklarını sürdürdükleri düşünülebilir. Ancak biz Cook'un ve Beldiceanu'nun ifadelerinin bizi yanıltmamaları gerektiğini söylemeliyiz.

Öyleyse bu bilgiler ışığında şeriklerin hukuki durumunu incelemek en makul yoldur, ancak bundan önce Cook'un Rum'da tespit ettiği şerik-i süvari kaydı üzerinde biraz daha durmak yararlı olacaktır. Bu kayıt bizce bir farklılığa işaret etmektedir ve bunun için bazı noktalar açıklığa kavuşturulmalıdır. Evvela Rum bölgesi ne Barkan'ın ne de Beldiceanu'nun ortakçıların var olduklarını söyledikleri vilayetler içinde yoktur ki her iki tarihçi de bölge defterlerini oldukça fazla kullanmışlardır. (35) İkinci olarak, Cook'un ifade ettiğine göre Aydın ve Hamid'in tersine Rum'daki *şerik-i süvari* yazılan kişilerin adı altına ellerindeki toprak miktarı yazılmamıştır.

Cook bunu, onların has arazisinde çalıştıkları şeklinde yorumlamaktadır. Halbuki yaptığı tablodan da görüldüğü gibi bu şekilde yazılanların sayısı oldukça azdır. (36) Yine Cook bu kişiler hakkında tereddütlerimizi bertaraf edecek bir kayıt da sunamamaktadır.

Şeriklerin hukuki ve mali durumları:

Şu ana kadar defterlerden naklettiğimiz derkenarlar ve verdiğimiz bilgiler elimizdeki delillerin yetersizliğine rağmen şeriklerin hukuki ve mali durumları hakkında bize bir fikir vermektedir. Buna göre, Kastamonu'da TT 200'deki maa şüreka kayıtlı raiyet hariç hem müslüman hem de şerik kayıtlı raiyete rastlanmaktadır. Bunlar bazı köylerde toplam hane sayısının yarısına yakın olmakla beraber genelde dağınık halde yaşamaktadırlar.

Kastamonu ve nahiyelerini içine alan TT 23m ve 327 nolu tahrir defterine göre şerik şeklinde kayıt edilen raiyet ayrı bir sınıf olarak telakki edil-

(34) Aynı eser, s.8 Ortakçıların statüleri hakkında bkz. Beldiceanu, *Laboueurs* s. 98-99.

(35) Beldiceanu, s. 1321'de "*Tapu ve Tahrir defterlerini incelediğimizde bunların Rum, Kayseri, Trabzon ve Doğu Anadolu'nun diğer vilayetlerinde ise mevcut olmadıklarını görüyoruz*" şeklinde ifade etmiştir.

(36) Bu ifade de gösteriyor ki Cook da farklılığı not etmiştir ancak sebebler üzerinde durmamaktadır.

mekte bu sebeble şerik veya şerik hane şeklinde ayrı bir toplam olarak defterlerde kayıt edilmektedir. Böyle yazılmalarının sebebi bizce şeriklerin vergilerden muaf olmalarıdır. Kâtip ancak bu şekilde bu raiyeti vergi veren hanelerden ayırabilirdi. Nitekim defterimizde şeriklerin vergileri ödediğine dair hiç bir kayıt yer almadığı gibi zimmilerin ispençeden muaf tutulduklarından eminiz. Şeriklerin vergilerden muaf olmaları gayet makuldür, çünkü TT 23m ve TT 327'deki vergiler bize şeriklerin ellerindeki toprağı bildirmemekte ve en azından bir kez timar erlerinin arazilerini işlediklerini göstermektedir. Nitekim S. Faroqhi de Sinop'un vergi veren nüfusunu verirken şerikleri hariç tutmuştur, ancak bunu kendisi ifade etme gereğini duymamıştır. Özellikle Sinop'taki şeriklerin ise Şehzade hasası olarak kaydedilen arazilerde ziraat yaptıkları söylenebilir. Buna mukabil, Barkan'ın not ettiği ortakçıların aksine bölgemizdeki şerikler çeltük sahalarda istihdam edilmemektedir. Bu, ilginç bir durumdur, çünkü Sinop ve kazalarında birçok çeltük sahası vardır ve bölgemizde çeltükle uğraşan reaya *çeltükçiyan* şeklinde defterlerde kayıtlıdır. Üstelik sayıları oldukça fazladır. (37)

SONUÇ:

Sonuç olarak elimizdeki defterlerdeki şerik raiyet hakkındaki bilgileri bu zamana kadar daha iyi bilinen ortakçı reaya ile ilgili bilgilerle karşılaştırdığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkıyor.

Kastamonu ve nahiyelerindeki şerik reaya ile Beldiceanu ve Barkan'ın açıkladığı ortakçı reaya arasında birçok benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlikler bize bu iki terimin aynı statüde reaya için kullanıldığını göstermektedir. Ancak TT 200 nolu Kastamonu defterindeki *maa şüreka* ve benzeri şekilde kayıtlı reaya ile önceki defterlerdeki (TT 23m ve TT 327) şeriklerin ayrı grupları ve uygulamaları temsil ettiği gözlenmektedir. Bizce bunun izahı şöyle yapılabilir: Kastamonu'nun bu son defteri TK 81'den yaklaşık 4 yıl sonra derlenmiştir ve Çankırı'daki şerik - şüreka kayıtlı reayanın kayıt şekliyle çok yakın benzerlikler taşımaktadır. Yani TK 200'deki uygulamanın Çankırı'daki uygulamanın aynısı olması kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi TK 200 önceki Kastamonu defterlerinden başka özellikleri haizdir. Bu defterdeki şüreka kayıtlı reayayı açıklamak için Barkan'ın yayınladığı kanunnameye başvurmak yeterlidir.

Bu bize tahrir defterlerini incelerken çok dikkatli olmamızı ve seri halinde defter kullanmamızın önemini bir defa daha göstermektedir. Tahrir çalışanların çok iyi bildiği gibi defterler bir çok yönden tuzaklarla doludur, yanlış yorumlar bilgilerin yanlış açıklanmasına sebep olabilir.

(37) Çeltükçülerin sayıları için defterin fihristine bakınız. Burada Sinop, Boyovası, Turagan nahiyeleri raayasının "çeltük argi hizmet itdükleri sebebden 'Avârız-ı Divâniyeden muafdırlar - bi-hükmi padişahı" kaydı düşülmüştür.

Çalışmanın bir sonucu da ortakçı reyanın Beldiceanu ve Barkan'ın dediği gibi I. Selim devrinde ortadan kalkmayıp Kastamonu'da 1560'lara kadar devam ettiğidir. Ancak, bölgemizdeki şerik reyanın farklı taraflarının olduğunu tekrar hatırlatalım.

Bölgemizdeki şerik reyanın hür reaya olduğunu söylemek mümkün ve gerçeğe daha yakındır, ancak Poladlar köyünde iki zimmi hakkında düşünülen kayıt hür olmayan şeriklere de rastlanılabileceğini göstermektedir. Sultanın emriyle şeriklikten kurtulma bizce bu tür raiyetin varlığını ispatlamaktadır. Bu ifadeyi başka türlü açıklamak bizce şimdilik mümkün değildir. Üstelik daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki zimmi "şeriklikten halas" olduktan sonra ispençe ve belki de diğer vergileri ödemekle yükümlü olmaktadır. Cook'un Aydın vilâyetine ait TT 87 nolu defterden aktardığı not bu konudaki tereddütlerimizi asgariye indirebilecek kadar açıktır. Bu nota göre, ortaklar öşür ve rüsum vermemekte ve ortaklık statüleri kalkar kalkmaz bu vergileri ödemeye mükellef olmaktadır. Elimizdeki bilgiler bu durumun Kastamonu için de geçerli olduğunu göstermektedir. Ne var ki, Cook söz konusu raiyetin köle olup olmadığı konusuna bir atıfda bulunmamaktadır.

Bölgedeki nüfus değişikliklerini araştıranlar için de çalışmamızın ortaya çıkardığı sonuç şudur: şerikler vergi veren nüfusa dahil olmadıkları için defterlerde genel toplama dahil değildir. Bu sebeple şerikler ayrıca hesaplanmalı ve genel hane toplamına ilâve edilmelidir. Bizce şeriklerin de normal haneler gibi bir hanede 5 kişi olduğu farzedilerek bulunan sonucun 5 ile çarpılarak toplam nüfuslarının bulunmasında bir mahzur yoktur. Ancak şeriklerin hukuki ve mali durumlarını göz önüne alırsak bu kat sayı bunlar için biraz yüksek olabilir. Ne var ki, şerik raiyetin diğer raiyete göre ekonomik durumlarını tesbit etmeden ve Anadolu'da hanenin büyüklüğünü yani bir hane de kaç kişi olabileceği meselesi çözümlenmeden şerikleri bu açıdan tartışmak şimdilik erkendir:

Tablo I: TT23m'ye göre Sinop'un bazı köylerinde şerit reaya'nın dağılışı*

Köyler	Sayfa no.	Çift	Nim	Bennak	Caba	Şerik	Hane	Hane-şerik	Mücerred	Zimmi
Akdoğan	350							12		2
Harbidâr	353							31		2
Ağaç Armi	354							72		1
Köprü	353-4					20				73
Şahabeddin	353							14		73
Zeynonlu ⁴	354			1	2			9	2	
Karim ⁵	355			1*				15	1*	5
Yilviran ⁶						3				
Ayancık ⁷	404-5						7		1	5
Poladlar ⁸	405					14?	6		1	18
Kuzucuk ⁹	406			2		14			1	12
Bancık? ¹⁰	409					1	13		1	2
Çubuk ¹¹	414			1		1				
Arafat	423					5	1			
TOPLAM				1		58	27	60	7	61

* Defterlerden sadece şerikler ve onlarla ilgili kayıtlar alınmıştır. Bu sebeple köylerdeki genel durum verilmemiştir. Ayrıca şerik-hane yazılan bazı köylerdeki reaya durumları açık olmadığı için dikkate alınmamıştır.

1. Bu köydeki diğer üç hane-şerik reaya da gayri müslim'dir. Köy Harbidâr yazılıdır. Bu köy halkının 3 şerik-hanesi vergisiz, diğer iki zimmi 90 akçe ispençe ödüyor.
2. Garibdir ki burada ispençe vergisi ödenmemiş halbuki köyün ahalisinin % 80'nin isimleri müslüman değil gayri müslim olduğunu görüyoruz.
3. Sadece 7 zimmi 175 akçe ispençe ödemiş.
4. Köyde 125 akçe ispençe ödenmiş. Köyde bennak vergisi kaydı yok.
- 5*. Buradaki 1 bennak ise 18 akçe-ödenmiş. İспенçe ise 125 akçe; * köyde 1 değil bizim saymamıza göre 5 bennak ve 2 mücerred kayd olunmalı idi.
6. Köyde toplam 100 akçe ispençe kayıtlı, acaba 4. kimdir? Ayrıca üç şerik'den 2'sinin adı müslüman diğerinin ki Konstantin.
7. Köyde ispençe vergisi kayıtlı değil!... Fakat zimmilerin isimleri müslüman?!
8. Köydeki durum şudur: 28 isimden 18'i zimmi, 6 normal hane ve bir mücerred açıkça kayıtlıdır. 3 de mu'af vardır. Ancak tam 14 ismin altında şerik kaydı vardır ve bunlar yukarıdaki 18 zimmi'ye dahildir. Köyde ödenen ispençe 175 akçe. Durum açık değil.
9. Köydeki durum gayet açıkça şeriklerin gayri müslim bile olsalar ispençe ödemediklerini gösteriyor. Çünkü toplam ispençe 12 zimmi x 25 akçe = 300'dür.
10. Köyde 2 zimmi kayıtlı olduğu halde 75 akçe ispençe görülmesi şaşırtıcıdır.
11. Burada 1 bennak 13 akçe 1 şerik 25 akçe ispençe ödemiş gözüküyor.

Tablo II: TT 438'e göre Sinop'un köylerinde şerik reaya'nın dağılışı

Köyler	Sayfa no.	Çift	Nim	Bennak	Şerik	Hane	Hane-şerik	Mücerred	Zimmi	Müslim
Akdoğan	692					15		1		1
Altırmak-										
Kara ağaç	692				18	2			8	
Ağaç Armi?					10	3		3		
Şehabeddin						1	14		16	
Zeynonlu						2				
Karimköyü*						22		2		
Çanlı						98		42		
Evlagunku						9		6		
Ayancık						9		1	15	
Poladlar					1	13				
Bancık						5		1		
Arafat					-	-		-		
Karapınar					4	3		1		
İncirpınarı					3	8				
Erdi?					1	1				
Harezfan?					4	16				
Alacam					1	28		6		
Kayaba?					1	4		2		
Kavak çukuru					3	15		6		
Çepki							19	2**		
Pemurçoban?						5	34	5	14	
Istevaros							29	6	20	5
							11		5**	
TOPLAM					46	259	107	84	78	6***

* Köyde evkaf-ı timar hane şerik şeklinde kayıt yapılmıştır.

** Hane-zimmi şeklinde yazılmıştır.

*** Sadece ismi üzerinde bilhassa müslim yazılanlar alınmıştır(?).

Tablo III: TT 327'ye göre Sinop'ta şerik hanelerin dağılışı

Köyler	Sayfa no.	Çift	NimBénnak	Şerik	Hane hane	Evkaf- Hane- şerik	Mücerred	Zimmi	Müslim
Evlagunku*				23		10	4		
Ayancık	531				22		6		
maaBaday									
Poladlar	508				14		8		
Arafat***	672-3			15 ³	36		10		
Hazerfan				1	4		1		
	594-5				5		2		
Kavak									
çukuru					33		7		
Kayaba				1 ⁴	4		2		
Poladlar				12	13		2		
TOPLAMLAR					52	131	10	42	

- * Köydeki durum kayıt olarak yanlış olup güvenilemez. bkz. 23m 405'te köy Çanlı ile birlikte yazılmıştır.
- ** Şerik'in birisi 5 hanenin içinde olduğu için ayrıca gösterilmedi.
- *** Arafat Köyü'nde genel toplamda 36 hane görülmekle beraber aslında benim sayıma göre 41 hane olmalıdır. Mücerred sayısı ise doğrudur. Ancak 15 şerik gösterilmemiş ve genel toplamda da sayılmamıştır. Bu defterdeki genel kanı şeriklerin muaf olduğu şeklindedir.
- **** Kâtib şerîhî hane sayısına dahil etmiştir.

Tablo IV: TT 23m'ye göre Taşköprü'de şerik re'aya'nın görünümü

Köyler	Sahife no.	Çift	Nim	Bennak	Şerik	Hane	Mücerred	Çeltükçi	Zemin-i şerik
Depedelük	646	1	2		3	6	2		
Kapu ve Tabak	651				3				
Kuruviran	653				1				
Ali Saray	637				1	126	37		
Kuruğağaç?	637				2				
Saruçimen	662	12	5		8	16	1		3*

* Çeltükçi TT 327'de aynı.

Tablo V: TT 327'ye göre Taşköprü'de şerik reaya'nın görünümü

Köyler TT 327	Sahife no.	Çift	Nim	Bennak	Şerik	Hane	Mücerred
Depedelük	290	3?	1			5	3
Ali Saray*	288					216	56
Saruçimen	372	2	1			3	2

* Burada TT 23m'deki "şerik" reaya'nın izini TT 327'de bulamıyoruz. İsimlerden de - ki yukarı da şerik'in adı Ahmed idi - akirbeti takib zordur ve baba adı Ahmed olan 5 kişinin 2m, 2 çift ve 1 tanesi de nim-çift sebebidir.

Tablo VI: TT 438'ye göre Taşköprü'de şerik reaya'nın görünümü

Köyler TT 438	Sahife no.	Çift	Nim	Bennak	Şerik	Hane	Mücerred
Depedelük	618					19	1
Saruçimen	620					32	10

Tablo VII: TT 23m'ye göre Boyovasında şerik reaya'nın görünümü

Boyovası Köyleri	Sahife no.	Çift	Nim	Bennak	Caba	Şerik	Hane	Mücerred
Salıtlı-	345-6					1	23	
Gönen ¹								
Katmer ve	551					2		
Gönevıran								
Güğercinlik	556					1		
Kal?	566					3		
Örenözü	566					1		
	570					2		
Uluçköyü	571					5		

* Toplam hane içinde şerik toplanmamıştır.

1. Bu nim'in altında maa şüreka diye not var.

Tablo VIII: TT 200'e göre bazı köylerde şerik reaya'nın dağılımı

Köyler	Hane	Mücerred	Şerik	Caba	Çift	Nim	Zemin-i Bennak
Kırık	34	26	1	24	1	6	1
Kayı	8	8				1 ¹	1
Karapınar	5	6	4				
Semi?	19	21	3				
Arafat	4	2	1	1	2		
Gürzefat?	8		4		2		2
Ubruk/Uyrük?	5 ²	5	4			5	
Veled-i Ayık	7		1				
Yurban?	8		1				

2. Burada şerikler toplam hane sayısına dahil edilmiştir. Şeriklerin birinin altınad "maa birader" kaydı vardır.
3. Köyde bir de mecrüb kayıtdır.

Tablo IX: Sinop'un bazı köylerinde şerik reaya'nın TT'lerde görünümü*

Sinop köyleri	TT 23m	TT 438	TT 327	TT 456
Akdoğan	12			16
Ağaç (Armi) Harbenzer)	10	10		10
Evlagunki			23	
Ayancık				
Poladlar*	14	1		
Arafat	5		15	
Kayaba	?	1	1	
Kavak çukuru		3		
Karım	15			23
Zeynonlu	9		?	11
Köprü	20	?	?	19
Istevaros	?	29	?	29
Şehabeddin		14		13

* Sadece şerik ve şerik hanelerin kayıtları alınmıştır.

Vertical line of text on the left side of the page, possibly a page number or header.

Main body of text, appearing as a very faint and illegible document or list.

۴۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ
 الَّذِیْ هُوَ الَّذِیْ یُحْیِیْ الْمَوْتِیْنَ
 وَهُوَ الَّذِیْ یُعْزِزُ مَنْ یَّشَاءُ
 وَیُضْعِفُ مَنْ یَّشَاءُ
 اِنَّ ذٰلِكَ لَیَحْضُرُ
 عِیْنُ الرَّحْمٰنِ الْعَلِیْمِ
 الَّذِیْ یَعْلَمُ الْسُّرُوْطِیْنَ
 الَّذِیْ یُخْبِرُ بِمَا یُكْفِیْ
 وَیَعْلَمُ الْخَفِیْطِیْنَ
 الَّذِیْ یُكَلِّمُ الْمَلٰٓئِکَةَ
 حِیْنَ یُرِیْدُ
 اَنْ یُّنَزِّلَ السُّكُوٰتِیْنَ
 اَوْ یُنذِرَ الْاِنۡسَانَ
 اِنْ هُوَ اِلَّا
 رَءِیْفٌ رَّحِیْمٌ
 الَّذِیْ یُنۡزِلُ الْمُنۡزِلَ
 الْمَغۡشٰی
 الَّذِیْ یُخۡرِجُ الْحَبَّ
 وَالنَّارۡجَاصَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ
 الَّذِیْ یَخۡفِیۡ بِوَجۡهِ
 رَبِّهِ
 وَیُخۡرِجُ
 الْحَبَّ
 وَیُخۡرِجُ
 النَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ
 الَّذِیْ یَخۡفِیۡ بِوَجۡهِ
 رَبِّهِ
 وَیُخۡرِجُ
 الْحَبَّ
 وَیُخۡرِجُ
 النَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ

سوره نوح

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ
 الَّذِیْ هُوَ الَّذِیْ یُحْیِیْ الْمَوْتِیْنَ
 وَهُوَ الَّذِیْ یُعْزِزُ مَنْ یَّشَاءُ
 وَیُضْعِفُ مَنْ یَّشَاءُ
 اِنَّ ذٰلِكَ لَیَحْضُرُ
 عِیْنُ الرَّحْمٰنِ الْعَلِیْمِ
 الَّذِیْ یَعْلَمُ الْسُّرُوْطِیْنَ
 الَّذِیْ یُخْبِرُ بِمَا یُكْفِیْ
 وَیَعْلَمُ الْخَفِیْطِیْنَ
 الَّذِیْ یُكَلِّمُ الْمَلٰٓئِکَةَ
 حِیْنَ یُرِیْدُ
 اَنْ یُّنَزِّلَ السُّكُوٰتِیْنَ
 اَوْ یُنذِرَ الْاِنۡسَانَ
 اِنْ هُوَ اِلَّا
 رَءِیْفٌ رَّحِیْمٌ
 الَّذِیْ یُنۡزِلُ الْمُنۡزِلَ
 الْمَغۡشٰی
 الَّذِیْ یُخۡرِجُ الْحَبَّ
 وَالنَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ
 الَّذِیْ یَخۡفِیۡ بِوَجۡهِ
 رَبِّهِ
 وَیُخۡرِجُ
 الْحَبَّ
 وَیُخۡرِجُ
 النَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ
 الَّذِیْ یَخۡفِیۡ بِوَجۡهِ
 رَبِّهِ
 وَیُخۡرِجُ
 الْحَبَّ
 وَیُخۡرِجُ
 النَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ

سوره نوح

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ
 الَّذِیْ هُوَ الَّذِیْ یُحْیِیْ الْمَوْتِیْنَ
 وَهُوَ الَّذِیْ یُعْزِزُ مَنْ یَّشَاءُ
 وَیُضْعِفُ مَنْ یَّشَاءُ
 اِنَّ ذٰلِكَ لَیَحْضُرُ
 عِیْنُ الرَّحْمٰنِ الْعَلِیْمِ
 الَّذِیْ یَعْلَمُ الْسُّرُوْطِیْنَ
 الَّذِیْ یُخْبِرُ بِمَا یُكْفِیْ
 وَیَعْلَمُ الْخَفِیْطِیْنَ
 الَّذِیْ یُكَلِّمُ الْمَلٰٓئِکَةَ
 حِیْنَ یُرِیْدُ
 اَنْ یُّنَزِّلَ السُّكُوٰتِیْنَ
 اَوْ یُنذِرَ الْاِنۡسَانَ
 اِنْ هُوَ اِلَّا
 رَءِیْفٌ رَّحِیْمٌ
 الَّذِیْ یُنۡزِلُ الْمُنۡزِلَ
 الْمَغۡشٰی
 الَّذِیْ یُخۡرِجُ الْحَبَّ
 وَالنَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ
 الَّذِیْ یَخۡفِیۡ بِوَجۡهِ
 رَبِّهِ
 وَیُخۡرِجُ
 الْحَبَّ
 وَیُخۡرِجُ
 النَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ
 الَّذِیْ یَخۡفِیۡ بِوَجۡهِ
 رَبِّهِ
 وَیُخۡرِجُ
 الْحَبَّ
 وَیُخۡرِجُ
 النَّارِجَ
 وَیُعۡطِی السُّبۡحٰنَ
 اَلۡحَبۡرَ الْاَسۡوَدَ

nasıl öşür hariç ikiye inüp bir kısmı timar /or	—	— kayıt yok.	— ortaklık şartları değişebilir; tohum ortakçıdan olursa öşür hariç ürün ikiye bölünür.
erikler Sultanın emriyle kilitlenmektedir.	—	— belli değil ancak şeriklik babadan oğula geçebiliyor.	— esir ve müslüman ortakçılar az, çoğunluğu esir ve köleler.
eriklerin ellerindeki ak miktarı belli değil.	— şerik-nim şeklindeki kayıtlar ellerindeki toprağın miktarını belirtiyor.	— şerik-nim, caba gibi kayıtlarla toprak miktarı belli.	— ortakçılar genelde topraksız ancak işledikleri toprak miktarı bazen yazılı.
erikler toplam haneye l değil ve ayrı bir kategori.	— şerikler toplam haneye dahil.	— şerikler toplam hane içinde ve genel de bennak, caba, nim toplamlarına dahil.	— ayrı bir grup halinde yazılıyor.
immi şerik ispençeden muaf.	— çift vergisini ödüyor ancak zimmi şerikler hakkında bilgi yok.	— çift vergisi veriyorlar.	— 'Avâriz-i divâniye; resm-i çift ve gâmen-den muaf.
enelde dağıntık olarak nuyorlar ama arının hayli zâhık olduğu yerlerde var.	— dağıntık halde her yerde rastlanabiliyor.	— çok dağıntık ve sayıları oldukça az.	— reaya toprağı ve hassa çiftliklerinde toplu halde bulunuyorlar.

التعليق والاشارة على ما ذكره
 وايضا ما ذكره في كتابه
 جيتا انما في ترميزي متن
 بجزء من كتابه في ملك
 نايد عشر عشر في طلب
 متن من قده استجدوا ما
 لعلنا في ترميزي متن
 الالفاظ ما يزيد على
 واضح على العالمين ما
 كتابه في ترميزي متن
 انصحهم وما اذوا ما
 شيخ محمد كاتبه في ترميزي متن
 لما في رالي ١٠٠٠٠٠
 حجة في ترميزي متن

١٠٠

—

التعليق والاشارة على ما ذكره
 وايضا ما ذكره في كتابه
 جيتا انما في ترميزي متن
 بجزء من كتابه في ملك
 نايد عشر عشر في طلب
 متن من قده استجدوا ما
 لعلنا في ترميزي متن
 الالفاظ ما يزيد على
 واضح على العالمين ما
 كتابه في ترميزي متن
 انصحهم وما اذوا ما
 شيخ محمد كاتبه في ترميزي متن
 لما في رالي ١٠٠٠٠٠
 حجة في ترميزي متن

التعليق والاشارة على ما ذكره
 وايضا ما ذكره في كتابه
 جيتا انما في ترميزي متن
 بجزء من كتابه في ملك
 نايد عشر عشر في طلب
 متن من قده استجدوا ما
 لعلنا في ترميزي متن
 الالفاظ ما يزيد على
 واضح على العالمين ما
 كتابه في ترميزي متن
 انصحهم وما اذوا ما
 شيخ محمد كاتبه في ترميزي متن
 لما في رالي ١٠٠٠٠٠
 حجة في ترميزي متن

التعليق والاشارة على ما ذكره
 وايضا ما ذكره في كتابه
 جيتا انما في ترميزي متن
 بجزء من كتابه في ملك
 نايد عشر عشر في طلب
 متن من قده استجدوا ما
 لعلنا في ترميزي متن
 الالفاظ ما يزيد على
 واضح على العالمين ما
 كتابه في ترميزي متن
 انصحهم وما اذوا ما
 شيخ محمد كاتبه في ترميزي متن
 لما في رالي ١٠٠٠٠٠
 حجة في ترميزي متن

ti.

SERİK HAKKINDA İTİRAZIN KARŞILAŞTIRILMASI

TT 23m-327

53

Handwritten text in Ottoman Turkish script, including a signature and date.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script on page 53, consisting of several lines of text.

54

Handwritten text at the top of page 54.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script on page 54, including a signature and date.